

Theologie als verantwoord spreken over God

RIK PEELS

Inleiding

In dit hoofdstuk betoog ik dat theologie in ieder geval deels tot taak heeft verantwoord te spreken over God. Men zou kunnen denken dat deze these nogal triviaal is. In de theologiegeschiedenis van de grote religieuze tradities is immers voortdurend gepoogd op een verantwoorde wijze over God te spreken. Het werk van grote theologen als Augustinus (354-430), Thomas van Aquino (1225-1274), Maarten Luther (1483-1546), Dietrich Bonhoeffer (1906-1945) en Karl Rahner (1904-1984) wemelt van de uitspraken over God. Dat theologie verantwoord spreken over God is, is echter niet langer vanzelfsprekend: er is een toenemend aantal theologen dat zegt dat de theologie niets zinnigs over God kan zeggen. Zo verscheen in Nederland in 2013 een pamflet van de hand van Ruard Ganzevoort met de prikkelende titel *Spelen met heilig vuur. Waarom de theologie haar claim op de waarheid moet opgeven*. Hierin betoogt hij dat de theologie geen waarheidsclaims over God mag maken. De theologie zou alleen over het geloof van mensen kunnen spreken, niet over God. Zo schrijft hij:

We moeten alleen wel oppassen, want het woord ‘God’ behoort tot het niveau van de geloofstaal waarin we op een directe wijze uiting geven aan het religieuze verlangen of de religieuze ervaring. Dat is wat anders dan de indirecte taal van de theologie waarin we indirect, analyserend en evaluerend spreken over dit verlangen of ervaren. Voor de theologie is die geloofstaal minder geschikt omdat ze suggereert dat er een werkelijkheid is, een wezen, een Iemand die we ‘God’ noemen. Dat kan de gelovige wel verlangen en ervaren, de theoloog weet daar niets van. Natuurlijk kan hij of zij de persoonlijke overtuiging tot uitgangspunt nemen of een bepaalde religieuze traditie als maatstaf stellen, maar dat is even arbitrair als individueel beoordeeld. Over ‘God’ als zodanig kunnen theologen niets zinnigs zeggen en het zou vermetel zijn dat toch te proberen. Wij kunnen alleen zinvol spreken over het geloven van mensen, over hun bronnen, tradities en levenspraktijken.¹

Andere Nederlandse theologen, zoals H.J. Adriaanse, hebben iets soortgelijks al eerder betoogd.² De vraag wat precies het doel van de theologie is en of daar

¹ Zie Ruard Ganzevoort, *Spelen met heilig vuur. Waarom de theologie haar claim op de waarheid moet opgeven* (Utrecht 2013), 16.

² Zie H.J. Adriaanse, H.A. Krop, L. Leertouwer, *Het verschijnsel theologie. Over de wetenschappelijke status van de theologie* (Amsterdam 1987), 131-133.

ook het spreken over God onder valt, is daarom relevant en actueel. In deze bijdrage verdedig ik de stelling dat theologie in ieder geval deels inhoudt dat men probeert verantwoord te spreken over God. Wie theologie bedrijft maar daarbij het spreken over God categorisch uitsluit, verliest iets van grote waarde en verzuimt inzicht te verwerven (of te ontvangen) omtrent enkele van de diepste waarheden aangaande de werkelijkheid, gegeven het feit dat God, als Hij bestaat, de oorsprong en drager van alle dingen is.

Dit betekent dat deze bijdrage meer godsdienstfilosofisch (en in die zin systematisch) en niet zozeer historisch van aard is. Ter ondersteuning van de these die ik verdedig zal dan ook nauwelijks een beroep op historische gegevens gedaan worden. In plaats daarvan ga ik in op opvattingen en intuïties over zaken als kennis en de wetenschappelijke methode die we tegenkomen bij theologen en filosofen.

Om te beginnen introduceer ik de these die ik verdedig en zet de belangrijkste begrippen die daarin gebruikt worden uiteen. Vervolgens geef ik twee argumenten vóór deze these: degene die ontkent dat de theologie verantwoord over God kan spreken, raakt verstrikt in allerlei inconsistenties, en als de theologie niet verantwoord over God kan of mag spreken, dan verliest zij een groot deel van haar relevantie. Daarna bespreek ik vier argumenten die tegen de onderhavige these zouden kunnen worden ingebracht: dat uitspraken over God niet waar of onwaar zijn, dat kennis over God niet mogelijk is, dat theologie als verantwoord spreken over God niet strookt met de empirisch-wetenschappelijke methode en dat spreken over God op gespannen voet staat met wetenschappelijke objectiviteit. Ik zal betogen dat geen van deze vier argumenten overtuigend is. Gegeven de twee argumenten vóór de these dat theologie in ieder geval deels inhoudt dat men verantwoord over God spreekt, betekent dit dat we goede redenen hebben om deze these te omarmen en als theologen actief aan de slag te gaan om op basis van verschillende bronnen ware en waardevolle dingen over God te zeggen.

These en begripsdefinitie

Zoals de titel van deze bijdrage suggereert, verdedig ik in dit hoofdstuk de volgende these aangaande de taak van de theologie:

Theologie is in ieder geval deels het verantwoord spreken over God.

Ik zal betogen dat theologie als verantwoord spreken niet intellectueel problematisch is. Daarmee bedoel ik dat zij niet achterhaald, irrationeel, of onwetenschappelijk is of anderszins een slechte epistemische status heeft.

Voordat we enkele argumenten vóór en tegen deze these nader beschouwen, licht ik graag de kernbegrippen uit deze stelling toe. Ten eerste versta ik onder de ‘theologie’ een *academische discipline*, dat wil zeggen dat zij onderzoek en onderwijs aan de universiteit behelst. Wellicht zijn er ook andere verschijnse-

len die de naam ‘theologie’ verdienen, zoals bepaalde narratieve praktijken die een inbedding hebben in religieuze tradities, maar gegeven de thematiek van deze bundel beperk ik me tot theologie als wetenschappelijke activiteit en als resultaat van die wetenschappelijke activiteit.

Ten tweede, als ik zeg dat theologie in ieder geval deels het verantwoord spreken over God is, dan bedoel ik dat *een substantieel deel* van de theologie dat is. De theologie is een van de meest pluriforme disciplines aan de universiteit, en het is dan ook op voorhand duidelijk dat niet alle theologische vakken in dezelfde mate betrekking hebben op God. Daarom introduceer ik bij dezen de volgende driedeling, die behulpzaam kan zijn als theologie inderdaad deels het verantwoord spreken over God is:

- (a) Sommige theologische vakken gaan *primair* over God: hun voorwerp van onderzoek is – in alle eerbied – God zelf, dat wil zeggen Zijn bestaan, Zijn karakter of aard, redenen om te denken dat God bestaat, de redelijkheid van geloof in God, de mogelijkheid God te kennen enzovoorts. We kunnen hierbij denken aan vakken als dogmatiek, apologetiek, natuurlijke theologie en filosofische theologie.
- (b) Voorts zijn er vakken die *secundair* over God gaan, vakken als evangelistiek, missiologie, ethiek, poimeniek, catechetiek en homiletiek. Deze disciplines gaan primair over, bijvoorbeeld, goed en kwaad of over het brengen van een verlossende boodschap in een verloren wereld, maar het behoort tot de aard van deze vakken om over deze dingen te spreken in relatie tot God. In de ethiek wordt bijvoorbeeld de *divine command theory* besproken (de opvatting dat dingen goed zijn omdat God ze goed vindt en dat dingen slecht zijn omdat God ze slecht vindt in plaats van andersom) en in de missiologie wordt de betreffende boodschap als Gods goede boodschap (het evangelie) gezien.
- (c) Ten slotte zijn er vakken die slechts *tertiair* over God gaan, zoals de kerkgeschiedenis, dogmageschiedenis, hermeneutiek, exegese, tekstkritiek, godsdienstpedagogiek en vergelijkende godsdienstwetenschappen. Deze vakken gaan niet over God en het behoort ook niet tot hun essentie – het is geen noodzakelijke voorwaarde voor het beoefenen van deze takken van theologie – om over dingen te spreken in relatie tot God, maar het is wel mogelijk. Men kan bijvoorbeeld Gods hand zien in de geschiedenis en men kan de vraag stellen wat God met een bepaalde heilige tekst bedoeld kan hebben of zelfs welke boodschap van God voor ons in een tekst te vinden is.

Als hieronder wordt betoogd dat theologie verantwoord spreken over God is, dan wil daarmee met name iets gezegd zijn over de vakken die *primair* over God gaan. De these laat dus de mogelijkheid open dat heel wat theologische vakken *niet* tot doel hebben of dat het in ieder geval niet tot hun essentie behoort om verantwoord over God te spreken.

Ten derde, onder ‘verantwoord spreken’ versta ik voor de doeleinden van deze bijdrage spreken en schrijven op een *academisch* verantwoorde wijze. Nu is het uiteraard niet zonder meer duidelijk wat een academisch verantwoorde wijze van spreken en schrijven is. Bovendien treffen we in de academie een

veelheid van wetenschappelijke methodes aan: experimentele toetsing in laboratoria, statistisch onderzoek, mathematische inductie, exegese, *inference to the best explanation* enzovoorts. Wellicht is het beter om over de academische methode als een *family resemblance* (oorspronkelijk: *Familienähnlichkeit*) concept te denken, een term die door Ludwig Wittgenstein werd geïntroduceerd.³ De volgende criteria zouden dan nader kunnen specificeren wat een academisch verantwoorde wijze van spreken en schrijven is:

- (i) men biedt conceptuele verheldering;
- (ii) men streeft naar coherentie;
- (iii) men geeft argumenten die logisch (deductief, inductief of abductief) geldig zijn en bij voorkeur onderbouwing die publiek toegankelijk is om de betreffende theses te ondersteunen en beroept zich op gedeelde premissen in het weerleggen van objecties tegen deze thesen;
- (iv) men streeft naar kennis, begrip en inzicht;
- (v) elke opvatting of assumptie kan kritisch bevestigd worden.

Ten vierde en ten slotte is het nodig om het woord ‘God’ te definiëren. In dit hoofdstuk versta ik onder ‘God’ een persoon die oneindig veel machtiger en wijzer is dan wij, die volkomen goed is, die deze kosmos gemaakt heeft en die op allerlei manieren aanwezig is en handelt in deze wereld.⁴ Deze definitie is breed genoeg om aanvaardbaar te zijn voor gelovigen en theologen in veel van de grote religieuze tradities, zoals het jodendom, het christendom, de islam, bepaalde varianten van hindoeïsme en zelfs veel polytheïstische godsdiensten, waarin immers vaak sprake is van een oppergod. Hoe we precies over deze God moeten denken – wat Zijn aard, wat Zijn karakter is – daar valt natuurlijk veel meer over te zeggen, maar als mijn argumentatie overtuigend is, is dat juist een van de taken waar de theologie zich in alle vrijmoedigheid en academische integriteit op kan toeleggen.

Spreken over God en consistentie

In de inleiding noemde ik reeds de opvatting van Ganzevoort dat de theologie niets zinnigs over God kan zeggen. Dit roept de vraag op *waarom* dit niet zou kunnen. Deze vraag wordt door Ganzevoort – niet in het pamflet, maar in mijn persoonlijke conversatie met hem – beantwoord door te zeggen dat God zo radicaal transcendentiaal is dat onze uitspraken niet op God van toepassing zijn. Ganzevoort is overigens niet de enige die dit zegt. Hij staat hiermee in een oude traditie, namelijk die van de *theologia negativa* of *apofatische* theologie,

³ Zie Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, eerste editie 1953 (Oxford 2001). *Family resemblance* houdt in dat dingen geen essentiële eigenschap gemeenschappelijk hebben: er is geen lijst van afzonderlijk noodzakelijk en voldoende condities om – in dit geval – als ‘wetenschappelijk’ te gelden. De dingen – in dit geval de verschillende wetenschappen – zijn veeleer met elkaar verbonden door een serie van overlappende overeenkomsten.

⁴ Deze definitie gebruik ik ook elders. Zie bijvoorbeeld Rik Peels en Stefan Paas, *God bewijzen. Argumenten voor en tegen geloven* (Amsterdam 2013), 13.

die zegt dat we niet kunnen zeggen wie God wel is, maar alleen wie God niet is. Apofatische gedachten treffen we reeds aan bij Pseudo-Dionysius de Areopagiet (vijfde en zesde eeuw) en Johannes Scotus, bijgenaamd Eriugena (810-877).

De bewering dat we over God niets zinnigs kunnen zeggen, leidt echter tot inconsistenties. Immers, als die bewering waar is, dan heeft God de eigenschap dat we niets zinnigs over Hem kunnen zeggen. En dat betekent dat we wel degelijk iets zinnigs over Hem kunnen zeggen. Een andere eigenschap die God dan zou hebben en die we aan Hem zouden kunnen toeschrijven, is dat Hij radicaal transcendent is. Kortom, wie beweert dat de theologie niets zinnigs kan zeggen over God, spreekt daarmee zichzelf tegen.

Nu zou men hierop kunnen reageren door voor te stellen om *noch* te zeggen dat de theologie niet verantwoord over God kan spreken *noch* dat de theologie wel verantwoord over God dient te spreken. Hiermee vervalt men niet in de inconsistentie die ik in deze sectie benoemd heb, maar heeft men zich ook niet gecommiteerd aan de centrale these die ik in dit hoofdstuk verdedig. Dit is echter intellectueel niet bevredigend. Immers, als de uitspraak – en daarmee de gedachte die door die uitspraak tot uitdrukking wordt gebracht – dat God radicaal transcendent is tot allerlei inconsistenties leidt, dan moeten we de uitspraak en dus de corresponderende gedachte opgeven. Echter, als God bestaat en niet radicaal transcendent is, zodat God weliswaar transcendent is, maar men toch zinnige dingen over Hem kan zeggen, dan is er geen enkele reden meer om dat *niet* te doen. *Wat* men vervolgens over God dient te zeggen, is natuurlijk iets waarover gediscussieerd zal moeten worden; welke bronnen komen daarvoor bijvoorbeeld in aanmerking? Maar *dat* dit mogelijk is, is nu plausibel geworden.

Spreken over God en relevantie

Een tweede reden waarom de theologie prima verantwoord over God kan spreken, is dat zij een zeer groot deel van haar relevantie verliest op het moment dat het spreken over God uit het theologische discours gebannen wordt. In deze sectie wil ik graag twee voorbeelden geven ter illustratie hiervan.

De invloedrijke Amerikaanse theoloog Jonathan Edwards (1703-1758) geloofde dat God een redelijke God is, die de kosmos ordelijk gemaakt heeft, die zich laat kennen, en die een God van alle mensen wil zijn. Dat was niet slechts een opvatting die hij als gelovige had. Het was ook een visie die hij in zijn theologie uiteenzette en verdedigde.⁵ Zoals George Marsden in zijn bekende biografie *Jonathan Edwards. A Life* laat zien, heeft het theologisch godsbeeld dat Edwards had grote betekenis gehad voor de wijze waarop Edwards zich maatschappelijk inzette.⁶ Zo voerde hij keer op keer in de piëtistische kringen van de *Reformed Church* een pleidooi voor de waarde van wetenschap en bestreed

⁵ Zie bijvoorbeeld Jonathan Edwards, *Writings on the Trinity, Grace, and Faith*, red. Sang Hyun (New Haven 2003).

⁶ Zie George M. Marsden, *Jonathan Edwards. A Life* (New Haven, Londen 2003).

hij het fideïsme en anti-intellectualisme dat hij tegenkwam. Zijn theologische, trinitarische visie op God doordrenkte zijn wereldbeeld en had als gevolg dat hij in alles wat hij deed de persoonlijke band van liefde tussen God en mens en tussen mensen onderling centraal stelde. Zoals Marsden schrijft:

Edwards instead emphasized all those dimensions of his trinitarian heritage that helped to understand God as the active creator and sustainer of an inconceivably immense universe. The universe of Newton was one of constant action and changing relationships, and Edwards' conception of God was matched to that dynamic universe. Lockean and early modern idealist philosophies, as Edwards appropriated them, added the notion that created reality was not independent of the minds that engage it. That reinforced the point that the universe most essentially consisted of personal relationships. All of creation was a system of powers to communicate. Creation was most essentially a means by which the creator-sustainer communicated his holiness, beauty, and redemptive love to other persons.⁷

Ook zette Edwards zich in voor de grondrechten (letterlijk en figuurlijk) van de *native Americans*. Zonder de theologie van Edwards, waarin hij expliciet en gedetailleerd probeert verantwoord over God te spreken, had hij zich nooit op zo'n invloedrijke manier maatschappelijk ingezet. Als de theologie niet verantwoord over God zou mogen spreken, zou men daarmee dus een groot gedeelte van de relevantie van de theologie overboord zetten.

Een tweede voorbeeld is Dietrich Bonhoeffer. Al in 1931 tot 1933 hield hij in Berlijn een serie preken, waarin hij God presenteerde als een tegenover, als Iemand die zich via een Jood, Jezus Christus, laat kennen, en over wie wij geen controle hebben. Dit presenteerde hij niet als sprookje, maar als realiteit, waaruit hij als gelovige en als theoloog leefde. Zo schrijft hij:

Hoe gemakkelijk is het in tijden van verwarring zoals vandaag, in de naam van Christus de werkelijke Christus te bestrijden. [...] De wereld balt zich samen tegen de geest van Christus. De demonen roeren zich. Het is opstand tegen Christus. En die ene grote alles verslindende macht is: OORLOG! [...] Gods weg door de wereld leidt tot het kruis en via het kruis tot het leven. [...] Christus is het einde van de oorlog.⁸

Juist vanuit dit godsbeeld waarin God gekend wordt via de persoon van Jezus Christus, kon hij in de jaren daarop weerstand bieden tegen de jodenvervolgving en betrokken raken bij een aanslag op Hitlers leven. Als Bonhoeffer als theoloog niet over God had mogen spreken, dan was zijn theologie zonder fundament gebleven en had hij zijn ideeën nooit op zo'n vruchtbare manier kunnen inzetten ter wille van de vele mensen die in grote nood waren.

⁷ Marsden, *Jonathan Edwards a.w.*, 504.

⁸ Dietrich Bonhoeffer, *Beter dan het leven. Preken in crisisjaren* (Kampen 2005), 42-46.

God en waarheid

Dit brengt ons bij de argumenten *tegen* de these die in deze bijdrage centraal staat. Een eerste reden om te ontkennen dat de theologie verantwoord kan en moet spreken over God, is dat we in wetenschappelijk onderzoek op zoek zijn naar de waarheid, maar dat er geen waarheden omtrent God zijn. Men zou bijvoorbeeld kunnen denken dat God, als Hij bestaat, zo groot is, dat Hij waarheid en onwaarheid te boven gaat. De radicale transcendentie van God zou dan betekenen dat we in de theologie niet moeten pogen verantwoord over God te spreken.

Gaat het in de wetenschap inderdaad om het ontwikkelen van hypothesen en theorieën die gericht zijn op waarheid? Dit is niet onomstreden. Volgens de aanhangers van een belangrijke stroming in de wetenschapsfilosofie, met Bas van Fraassen als een van de prominentste vertegenwoordigers, is wetenschap gericht op empirische adequaatheid: in de wetenschap proberen we theorieën te ontwikkelen die de data die we hebben het best verklaren.⁹ Stel dat deze visie juist is. Dan zou de theologie alsnog verantwoord over God kunnen spreken, namelijk door op die manier te spreken die het beste aansluit bij de data die we hebben, zoals religieuze ervaringen, a priori redeneringen, als gezaghebbend aanvaarde openbaringen en empirische kennis omtrent de kosmos en de biodiversiteit. Kortom, als deze visie juist is, is het heel goed mogelijk op een verantwoorde wijze over God te spreken en is dit bezwaar niet overtuigend. Zoals ik echter zei, is de these dat wetenschap niet op waarheid gericht is, omstreden (mijns inziens terecht, maar ik heb hier niet de ruimte om uiteen te zetten waarom). Laten we daarom veronderstellen dat wetenschap gericht is op waarheid en dat de theologie, wil zij een wetenschap zijn, dat daarom ook moet zijn. Is dit bezwaar dan overtuigend?

Dit is volgens mij om ten minste twee redenen niet het geval. Ten eerste, zoals ik boven al liet zien, raakt wie beweert dat de categorieën van waarheid en onwaarheid niet op God van toepassing zijn, verstrikt in allerlei tegenspraken. Als God oneindig veel groter is dan wij, dan zeggen we dat het *waar* is dat God oneindig veel groter is dan wij. Zelfs als we zeggen dat God radicaal transcendentiaal of totaal anders (*totaliter aliter*) is, dan zeggen we dat het *waar* is dat God radicaal transcendentiaal is of totaal anders. Maar flagrante contradicties zijn dingen die een rationeel mens niet gelooft, zeker niet in academisch onderzoek.

Ten tweede is de opvatting dat God zo radicaal transcendent is dat waarheid en onwaarheid niet op God van toepassing zijn, *zelf* een theologische opvatting. Maar dat betekent dat de aanhanger van deze visie argumenten zal moeten geven om zijn of haar positie te onderbouwen. Wie meent dat God radicaal transcendent is, brengt met die uitspraak tot uitdrukking dat er wel degelijk verantwoord of onverantwoord over God gesproken kan worden. De verantwoorde wijze om over God te spreken zou dan zijn dat we in ons spreken over

9 Zie bijvoorbeeld Bas van Fraassen, *The Empirical Stance* (New Haven 2002).

God erkennen dat Hij radicaal transcendent is, dat categorieën als waarheid en onwaarheid niet op Hem van toepassing zijn, enzovoorts. Natuurlijk zou het spreken over God dan vrij beperkt zijn, maar het zou wel degelijk mogelijk zijn.

God, geloof en kennis

Een tweede bezwaar dat ik vaak hoor, is dat we in de wetenschap streven naar kennis, maar dat er over God niets te weten valt, bijvoorbeeld omdat God het menselijk begrip te boven gaat. Theologie gaat over *geloven*, niet over *kennen* of *weten*.

Om te zien hoeveel gewicht deze objectie in de schaal werpt, is het behulpzaam eerst beter grip te krijgen op wat kennis is. Gelukkig hebben epistemologen zich uitgebreid met deze vraag beziggehouden. In feite treffen we al een discussie van de vraag bij Plato aan¹⁰ en sinds een jaar of vijftig is er een enorme hoeveelheid aan literatuur waarin kennis geanalyseerd wordt.

Tot 1963 werd gedacht dat er drie voorwaarden zijn die afzonderlijk noodzakelijk en samen voldoende zijn voor kennis. Ten eerste moet de stelling of hypothese of theorie in kwestie *waar* zijn. Ik kan bijvoorbeeld niet weten dat Erik Hulzebosch de Elfstedentocht van 1997 won, maar wel dat Henk Angenent die tocht won, want het is waar dat de laatste de tocht van 1997 gewonnen heeft. Ten tweede moet je *denken* of *geloven* of *menen* dat iets het geval is, bijvoorbeeld dat Angenent de Elfstedentocht van 1997 won. Als je niet denkt dat Angenent de Elfstedentocht van 1997 won (je gelooft dat niet), dan kun je dat ook niet weten. Ten derde moet je een bepaalde rechtvaardiging of redenen hebben om te denken dat dat wat je gelooft het geval is. Een wilde gok is bijvoorbeeld niet genoeg. Als ik puur op basis van een gok geloof dat de minister-president op dit moment zijn tanden aan het poetsen is, dan *weet* ik niet dat dit het geval is, zelfs als het op dat moment het geval is. Of, om een ander voorbeeld te geven, als ik op basis van een vaag gevoel geloof dat de AEX morgen met 1,7 procent omhoog zal gaan en de volgende dag blijkt dat inderdaad het geval te zijn, dan *wist* ik dat nog niet, want ik had er geen goede redenen voor.

Tot 1963 werd gedacht dat dit de juiste analyse van kennis is: waarheid, geloof en rechtvaardiging zijn elk noodzakelijk en samen voldoende (genoeg) om kennis te hebben. Toen kwam de Amerikaanse filosoof Edmund Gettier echter met twee tegenvoorbeelden.¹¹ Sindsdien zijn er nog allerlei andere voorbeelden van dezelfde strekking geleverd. Deze voorbeelden worden, om duidelijke redenen, Gettier-voorbeelden genoemd. Een bekend Gettier-voorbeeld werd zelfs al vóór Gettier geleverd, namelijk door de Britse filosoof Bertrand Russell. Stel dat ik mijn woonkamer binnenloop nadat ik een paar uur gestudeerd heb, en dat de klok vier uur aanwijst. Ik geloof daarom dat het vier uur is. En

10 Plato, 'Thaetetus', vert. Xaveer de Win, *Verzameld Werk* 5 (Baarn 1999).

11 Zie Edmund Gettier, 'Is Justified True Belief Knowledge?', *Analysis* 23 (1963) nr. 6, 121-123.

dat is ook feitelijk zo. Ik heb bovendien goede redenen om te denken dat de klok goed werkt: hij heeft, voor zover ik weet, nog nooit een mankement vertoond. Echter, de klok is vierentwintig uur geleden gestopt met lopen, omdat de batterij voor het eerst in zijn bestaan op was. Als ik dus een uur eerder of een uur later of een half uur eerder de kamer was binnengelopen, dan had ik ook geloofd dat het vier uur is. Het is duidelijk dat ik in dit geval niet *weet* dat het vier uur is, hoewel ik een ware overtuiging heb waar ik ook nog eens goede redenen voor heb. De literatuur na Gettier bespreekt wat dan de vierde noodzakelijke conditie zou moeten zijn. Men verschilt hierover nogal van mening, maar algemeen wordt aangenomen dat het niet *toevallig* mag zijn dat ik een ware overtuiging heb, hetgeen in het net genoemde voorbeeld *wel* het geval is: het is toevallig dat ik een ware overtuiging heb over hoe laat het is.

Wat betekent dit voor ons denken over God? Stel dat God bestaat. Dan is er dus een volkomen goede persoon die de kosmos gemaakt heeft, waar wij onderdeel van zijn. Maar als zo'n God bestaat, dan is het helemaal niet onwaarschijnlijk dat Hij ons zo gemaakt heeft dat wij kunnen *weten* dat God bestaat. Zo kan Hij ons religieuze ervaringen geven of aanwijzingen in de kosmos die een goede grond (rechtvaardiging) vormen om in Hem te geloven. Dit is ook wat de grote religieuze tradities zeggen. God zou ons argumentatieve redenen kunnen geven, maar, gegeven het feit dat ons redeneren nogal feilbaar is, is het niet onwaarschijnlijk dat God aan mensen andere aanwijzingen zou geven, zoals een zelfopenbaring in religieuze ervaringen, in heilige geschriften en in het leven en sterven en de opstanding van Jezus Christus. Men zou dan prima allerlei dingen over God kunnen weten, zelfs als er geen enkel argument voor te geven is. We treffen deze opvatting al aan bij Thomas van Aquino en Johannes Calvijn en zij is de afgelopen decennia in detail uitgewerkt door de Amerikaanse filosoof Alvin Plantinga.

We zouden dan dus een ware overtuiging hebben die gerechtvaardigd is en in een dergelijke situatie zouden we uiteraard niet *toevallig* de ware overtuiging hebben dat God bestaat. Kortom, als God bestaat, dan is het helemaal niet onwaarschijnlijk dat we kunnen *weten* dat Hij bestaat en dat we allerlei andere dingen over hem kunnen weten. Sterker nog, als God bestaat, dan is het onwaarschijnlijk dat dit *niet* mogelijk is, gegeven het feit dat als er een God is, Hij volkomen goed is en Hij, net als wij, een persoon is (één persoon of zelfs meerdere personen volgens de klassieke christelijke leer).

Wie met stelligheid beweert dat we over God alleen dingen kunnen geloven en dat kennis over God onmogelijk is, veronderstelt daarmee dus dat een God die zich openbaart, die zich laat kennen, niet bestaat. Dit lijkt me, indien geen verdere argumentatie gegeven wordt, nogal intolerant. We zouden het 'de horizontale dictatuur' kunnen noemen. Zonder enige onderbouwing wordt geponereerd dat de theoloog alleen over het menselijke en het intermenselijke kan spreken en niet over het bovennatuurlijke. Zulke theologie lijkt heel tolerant, omdat zij zegt zeer wantrouwend te staan tegenover waarheidsaanspraken, maar feitelijk gaan hierin de eigen waarheidsaanspraken een schaduwleven leiden. Ik zou theologen die deze visie aanhangen dan ook willen uitnodigen

dergelijke opvattingen expliciet te maken en er het theologische gesprek over te voeren.

God, theologie en de empirisch-wetenschappelijke methode

Ten derde zou iemand kunnen tegenwerpen dat een discipline met God als voorwerp van onderzoek niet wetenschappelijk kan zijn, omdat je God niet empirisch-wetenschappelijk kunt onderzoeken. Een theologische hypothese of theorie kan alleen een wetenschap zijn als zij empirisch-wetenschappelijk te toetsen is. En dit betekent dat een hypothese in een laboratoriumsetting of door middel van statistisch onderzoek te onderzoeken is. Hieruit volgt dat de theologie zich moet beperken tot het geloof van mensen – dat is immers empirisch te onderzoeken – en dat de theologie niet moet proberen op een verantwoorde manier over God te spreken.

Het grootste probleem met dit bezwaar is dat het een vrij naïef wetenschapsbeeld veronderstelt. God is uiteraard niet in een laboratorium of door middel van statistisch onderzoek te onderzoeken. Maar dat geldt voor veel fenomenen die in de wetenschap bestudeerd worden, zelfs voor veel empirische fenomenen. We kunnen de oerknal, waardoor 13,7 miljard jaar geleden de kosmos ontstond, niet in een laboratorium onderzoeken. We kunnen de omstandigheden waardoor de big bang plaatsvond ook niet herhalen. Wat we echter wel kunnen, is kijken wat de data het best verklaart of zelfs op zoek gaan naar fenomenen die we mogen verwachten als er een big bang geweest is, zoals de uitdijning van het heelal en de kosmische achtergrondstraling. Maar, opvallend genoeg, gebeurt dit in toenemende mate ook aangaande het bestaan van God. Heel wat wetenschappers geloven dat de beste verklaring van de fijnregeling van het universum (het feit dat de natuurwetten zo zijn afgestemd dat leven mogelijk is) is dat er een God is en dat God de beste verklaring van het ontstaan van het heelal is.

Belangrijker echter is nog het feit dat de wetenschap een grote variatie aan methodes kent: er is de empirische methode die in laboratoria experimenten opzet om hypothesen te controleren, er is de statistische methode in de sociale wetenschappen, er is de deductieve methode in de wiskunde, de logica, informatietechnologie en theoretische natuurkunde, de hermeneutische methode in de literatuurwetenschappen, er is de methode van de conceptuele analyse in de filosofie, er is historisch en archeologisch onderzoek, en heel wat wetenschappen, zoals de economie, combineren verschillende methodes. De theologie kan net zo goed een combinatie van methoden gebruiken – exegese, historisch onderzoek, empirisch onderzoek, conceptuele analyse et cetera – om op een verantwoorde manier over God te spreken.

Levensbeschouwelijk commitment en wetenschappelijke objectiviteit

Een laatste bezwaar is dat naturalisme een vooronderstelling is van wetenschappelijk onderzoek. Onder ‘naturalisme’ versta ik de opvatting dat alleen de materiële kosmos bestaat. Er zijn geen immateriële zielen, engelen, geesten, demonen of goden. De theologie kan als academische discipline dus nooit verantwoord over God spreken. God is immers een immateriële geest die de kosmos geschapen heeft.¹²

We moeten echter om te beginnen onderscheiden tussen *ontologisch* en *methodologisch* naturalisme. Ontologisch naturalisme is de opvatting dat alleen de materiële kosmos bestaat en God niet. Methodologisch naturalisme is de werkwijze waarbij men veronderstelt dat God niet bestaat. Wetenschap impliceert geen ontologisch naturalisme: er zijn genoeg wetenschappers die volkomen rationeel zijn en toch geloven dat God bestaat. Impliceert wetenschappelijk onderzoek dan methodologisch naturalisme? Dit is nog maar de vraag. Thomas Nagel bijvoorbeeld betoogt in een recent boek dat we met de huidige materialistische insteek bepaalde fenomenen zoals bewustzijn niet kunnen verklaren.¹³ Maar het lijkt me inderdaad juist om in natuurkundig onderzoek te veronderstellen dat God niet bestaat. Neem de *fine-tuning* van het universum. Als we zeggen dat God de natuurwetten van het universum heeft afgestemd op leven, houdt het daarmee op. God laat zich immers niet op een empirisch-wetenschappelijke manier onderzoeken. Dus is het goed om altijd op zoek te blijven gaan naar een natuurlijke verklaring. Maar de reden daarvoor is dus puur pragmatisch: we zien misschien een empirische verklaring over het hoofd als we God als verklaring aandragen. Zo’n pragmatische maatregel in het verklaren van de natuurlijke wereld kan natuurlijk niet verheven worden tot universele regel waar de theologie ook aan zal moeten voldoen. Dan veronderstel je wat je aan moet aantonen.

Conclusie

In deze bijdrage heb ik de these verdedigd dat de taak van de theologie in ieder geval deels is dat zij verantwoord over God spreekt. Ik heb twee argumenten gegeven vóór deze these. Ook heb ik vier argumenten tegen deze bewering besproken en beargumenteerd dat ze niet overtuigen. Als wat ik betoogd heb juist is, dan betekent dit dat de theologie niet gedegradeerd hoeft te worden tot makelaar in levenswijsheid. Noch betekent het dat in de theologie uitsluitend sociologisch onderzoek gedaan kan worden. De theologie kan frank en vrij over God zelf spreken. Dit betekent uiteraard niet dat zij dit op dogmatische wijze mag doen, waarbij vermeende waarheden als onbetwifelbaar worden ge-

¹² Of God inderdaad een immateriële geest is, is overigens nog maar de vraag. Elders ben ik uitgebreid op deze vraag ingegaan. Zie: Rik Peels, ‘A Bodiless Spirit?’, *Philo* 16 (2013) nr. 1, 62-76.

¹³ Zie Thomas Nagel, *Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature Is Almost Certainly False* (Oxford 2012).

presenteerd. Integendeel, als de theologie een academische discipline wil zijn, dan zal zij door middel van conceptuele analyse en argumentatie ook beweringen over God aan een nauwgezet onderzoek moeten onderwerpen.

Gegeven de belangrijke plaats van religie in de samenleving en het verschil dat het al dan niet bestaan van God maakt voor allerlei grote vragen, zoals die omtrent de moraal, en de betekenis en het doel van het leven, betekent dit dat elke algemene (niet-technische) universiteit een faculteit theologie dient te hebben en dat in die faculteit sommige hoogleraren met hun studenten dienen na te denken over de vraag of er een God is of misschien meerdere goden, wat het karakter of de aard van deze God is, of en hoe we God kunnen kennen en of we in een bepaalde relatie tot Hem kunnen staan.

Hiermee is uiteraard het laatste woord over de taak van de theologie niet gezegd. Het is goed mogelijk dat er goede bezwaren zijn tegen de argumenten die ik vóór de these naar voren heb gebracht, dat er goede redenen zijn om mijn objecties tegen de bezwaren die ik besproken heb te verwerpen, of dat er argumenten tegen de voorgenoemde these zijn die ik niet eens besproken heb. Gegeven de twee argumenten *pro* en de bezwaren die kleven aan de argumenten *contra*, kunnen we echter constateren dat de bal nu ligt bij degene die meent dat de theologie iets anders moet doen dan verantwoord over God te spreken. Tot die tijd lijkt het me normaal, redelijk en in overeenstemming met de wetenschappelijke methode om als theoloog te pogen verantwoord over God te spreken. Dit is wat waarheidsliefde vereist.